

KİTAP İNCELEMESİ

Ayten ALKAN (ed.) (2009), **Cins Cins Mekan** (İstanbul: Varlık, 327 s.).

Cinsiyet ilişkilerinin analizi söz konusu olduğunda feminist yazında öne çıkan temel kategori ‘toplumsal cinsiyet’ olmaktadır. Toplumsal cinsiyet kategorisi, toplumsal cinsiyet (gender) ile toplumsal cinsiyetin dayandığı tabula rasa olarak beden/bedeni ima eden ‘cinsiyet(sex)’ ayrımına dayanan; “kadınsılığın normatif tanımlarının ilişkisel yönünü”¹ işaret etmek suretiyle biyolojik determinizmi reddeden analiz metoduyla, 70’lerden itibaren feminist çalışmalar içerisinde hakim bir yer edindi. Bu yaklaşıma göre cinsiyet, bedensel farklılardan görece bağımsızlaştırılmakta ve cinsel toplumsallaşmanın bir ürünü olarak ortaya konulmaktaydı.

Modern cinsellik kültüründe ikili cinsiyet sistemin aşamadığı ve kendini korumaya aldığı nokta, üreme kapasitesinin kadın bedenine zimmetlenmesi ve bu tür bir cinsiyetlenme formülasyonu içinde bedenler arasında esas farkın üreme kapasitesine sahiplik olarak kendini göstermesiydi. 70’lerde söz konusu olan hakim toplumsal cinsiyet/cinsiyet paradigması, farklı cinsiyet rollerini yaratan nedenin bedensel farklılıkta ifade bulan cinsiyet (sex) ayrımı değil, toplumsal cinsiyete uygun gerçekleşen cinsel toplumsallaşma biçimleri olduğunu ileri sürerek kadın bedenine zimmetlenen “üreme” olgusunu dolaylı olarak bertaraf etmeye çalıştı. Bedensel farklılığı bertaraf etme çabası, kadının “anneliğinden” çıkarsanan cinsel muhafazakarlığın önünü kesmek adına bedenleri eşitleme yolunu dahi deneyecekti. Bu çabanın göze çarpıcı örnekleri o dönemde ortaya çıkan feminist ütopyalarda da rahatlıkla gözlemlenebilir. Örneğin Mierge Piercy *Zamanın Kıyısındaki Kadın* adlı eserinde erkeklerin de tıbbi yöntemlerle hamile kalabildiği bir başka dünya tasavvurunda babalığı yok edecek ve çoklu anneliği ortaya atacaktı (1976). Yine Shulamith Firestone *Cinselliğin Diyalektiği*’nde “kadının ezilmesinin nedeni, çocuk doğurması ve çocuk yetiştirmesidir” diyerek kadını gebelik “yükünden” kurtaracak teknolojik gelişmeleri işbaşına çağırıyordu (1970).

Daha ılımlı bir çerçeve içinde düşünüldüğünde ise toplumsal cinsiyet kavramı, egemen eril yapılar tarafından aşağı görülen *kadın doğasının* en azından akıl

---

1 Joan Scott (2007), *Toplumsal Cinsiyet: Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi*, (İstanbul: Agora).

yönünden evrensel ölçütlere sahip olduğunu ve cinsiyet farklarının toplumsallaşmayla kazanıldığını ileri süren eşitlikçi bir sava sahipti. Bu sav farklılaşmış cinsel rollere dayanarak yapılan cinsel ayrımcılığa karşı durmak için, bütün cinsiyetçi rollerin kökeninde cinsiyetçi toplumsallaşmanın olduğu varsayımını kullanıyordu. Böylelikle toplumsal cinsiyet kategorisi cinsiyetlenmeyi, bedenleri iktidar ile cinsiyet arasındaki ilişkiden görece muaf kılan tutumuyla, bilinç düzeyinde süregiden ve ancak *yansımalarını* beden üzerinden ifşa eden bir toplumsallaşma sürecinin ürünü olarak kabul etti.

80'lere kadar feminist çalışmaların cinsiyet rollerinin analizine ve cinsiyet rollerinin dayandığı toplumsal kurallar ve bu kuralların işlendiği pasifize edilmiş neredeyse nötr bir beden imgesine dayanarak, toplumsal cinsiyet/cinsiyet ayrımını güçlendirdiği söylenebilir. Bedenin nötrlüğüne duyulan inanç asıl olarak eşitliğe gönderme yapan modern bir ihtiyaçtan kaynaklanmaktaydı. Beden özellikle feminist söylemde cinsiyet farklarıyla ele alınsa da, kamusal alanda bedensel farkların *insan öznenin* nötr imgesi sayesinde eşitlikçi söylemin içinde eriyip gideceğine ilişkin bir inanç ve bu inanca duyulan modern ihtiyaç söz konusuydu. Aslında kamusalda bedenin nötrlüğü, modern yaşam içinde kurallarla sıkı sıkıya sarılarak semptomlarından arınmasına niyet edilmiş terbiyeli bir bedeni işaret eder, yoksa dikkat edilirse (nötr) *insan özne* imgesinin gerçek hayatta bedensel bir karşılığı bulunmamaktadır. Başka bir deyişle *insan öznenin* bedensel karşılığı mevcut değildir. İnsan öznenin bedensel kaybının yarattığı boşluk uzun zaman boyunca kamusal-özel ayrımının işlevselliğine tutunacaktır: Eninde sonunda kamusal alan erili ve akli temsil ederken, bu bedensiz kamunun eksikleri; aylık kanama, yaşamı ve aynı anda ölümü insana verebilen doğum gibi bedensel *semptomları*, tutku ve duygularıyla kadının yer aldığı özel alanla giderilmeye çalışılır.

Bu açıdan modernlikte özel alanın kamusal alanın karşıtı olan *eşiti* değil, kamusalın tümlüğünü işaret eden tamamlayıcı bir gösteren olduğunun ifadesi (tamamlayıcılığın olumlu bir şekilde okunması kaydıyla Mary Wollstonecraft'ta bile nüveleri bulunabilecek) öne çıkan temel feminist eleştiri olmuştur. Bedensel kayba rağmen kamusal alanın modern yaşam içerisindeki merkeziliğine ve önemine ilişkin sağlama, ancak *bedenlerin dişileştirilmesi* ve özel alana sığdırılması ekseninde mümkün olmakta ve modern bedensel kaybın bütün semptomları sanki bu şekilde örtbas edilmeye çalışılır gibi durmaktadır. Modern kültürde gösterişli bir şekilde kendini gösteren bedenlerin dişileştirilmesi süreci, sanılanın aksine bedene ilişkin sürekli bir görünmez kılma faaliyetinin parçası olarak işler. Bu nedenle modern eşitlikçi söylemin kadın bedenine ilişkin iradi körlüğünün ardında her türlü bedensel işareti savuşturmaya yönelik ısrarlı tutumu yatar ki, aslında bu tutumun bedenler üzerinden siyasa üreten faşizme de içkin olan derin ayrımcılıkların nüvelendiği

modern ‘politik’ bir körlük olduğu fark edilebilir. Bedensel körlük bedenlerin *dişil* formlarının da dâhil olduğu her tür bedensel fark üzerinden ayrımcılığın önünü açarken, dengeleyici bir unsur olarak eşitlikçilik zihinsel bir düzeyde evrenselcilik önerecektir.

80'lere kadar feminizm bedenlere dair cinsel ayrımcılığın farkında olsa da, teorik aparatlar açısından genel bir eşitçilik iyimserliğini muhafaza etti. Toplumsal cinsiyet/cinsiyet ayrımına dayanan teorinin eşitlikçi iyimserliği içerisinde *beden*; dile gelmez fakat toplumsal cinsiyet tarafından dile getirilebilir, ‘doğal’ böylelikle kültürelleştirilmeye pasifçe boyun eğen, hatları kesinleşmiş ve kendinden menkul bu nedenle değiştirilmesi çok güç, açık seçikliğiyle tartışılmaya gerek duyulmayan ve böylelikle yoruma ve anlamlandırılmaya kapalı cisimsel bir *mekan* olarak algılandı. Dikkat edilirse bu tanım yukarıda bahsedilen kategorik ayrışmanın ‘cinsiyet’ bölümüne denk düşmektedir.

Bedene ilişkin düşüncelerin değişimi ise ancak 80'lerden sonra farklılaşan feminist çalışmalarda izlenebilecektir. Bu değişimin merkezinde cinsel varoluşun sadece sabit/doğal/değiştirilemez bedenler ve ona dayanan ikili-heteronormatif cinsiyet sisteminin ürünü değil, iktidarın zaman ve uzam boyutlarındaki hareketliliğiyle yaratıldığına ilişkin çok boyutlu analizler yer almaktaydı. Bu analizlere göre kimlikler, bahsi geçen çok boyutlu hareketliliğin tortulaşması olarak kendini göstermektedir. Özellikle bedeni kendiliğince/öznenin kurulumunda öne çıkaran David Harvey ve Edward Soja gibi teorisyenlerin mekan-kent ve özne analizleri, farklı bir teorik düzlemde Michel Foucault, Pierre Bourdieu, Michel de Certeau ve Erving Goffman tarafından da işaret edildiği üzere, iktidarın aynı zamanda mekan ve zaman yönetimi anlamına geldiğini ve bedenler üzerinden işlediğini işaret eden açıklamalar olarak 80 sonrası post-feminizminin ve feminist coğrafyanın gelişmesi için (zaman zaman da eleştirilerek kullanılan) öncül teoriler olarak yer aldılar.

Buna karşılık modern iktidarın zaman ve mekânı birbirinden bağımsızlaştıran *mekaniği* ise bedeni kendine hapseden ve kimlikleri bedenlere sabitleyen bir sürecin ifadesi olduğu gerekçesiyle politik eleştirilere tabi tutulacaktı. Zaman ve mekânı birbirinden ve bedenden bağımsızlaştıran modern Newton mekaniği, zaman ve uzamı bir arada ele alan ve değişimi, hareketliliği öne çıkaran örneğin Elizabeth Grosz gibi feminist teorisyenlerce eleştirilecek ve fenomenolojiden esinlenen, bedenle mekânın bir aradallığını öne çıkaran yeni bir cinsiyetlenme tartışması yaratılacaktı. Cinsiyet artık toplumsal kuralların bedenine üzerine işlendiği didaktik bir beslenmenin ürünü olarak değil, uzamı mekâna dönüştüren bedensel eylemliliğin tekrarlayıcı performatiflerinin sonucu olarak ele alınıyordu. Böylelikle ‘kutsal’ kamusal-özel sınırını bedenleriyle ‘doğası gereği’ habire ihlal ederek bitimsiz tartışmaların önünü açan kadın

bedenine ilişkin daha manidar açıklamalar yapmak mümkün hale geldi. Bu yeni açılım nihayet *cinsiyeti* ‘doğal’ gösteren olarak bedene sabitleyen kısır argümanların ötesine geçerek, cinsiyetin mekân ve zaman gibi sembolik sistemlerle bağlantılı olarak yaratılıyor ve işliyor olduğunu gösterebildi. Bu tür analizlerin özellikle Türkiye’nin siyasal gündemini açıklayabilmek adına çok daha işlevsel olarak kullanılabilceği, kullanılması gerektiği ise muhakkaktır.

Cins Cins Mekan yukarıda bahsedilen teorik dönüşümün henüz Türkiye’de çok tanış kazanmadığı tarihsel bir dönemeçte, bu teorik dönüşümün farkındalığıyla hazırlanmış bir kitap olma özelliğini taşımaktadır. Kent ve feminist çalışmalar disiplinlerinde bir arada okumalar yapmış ve çalışmalar hazırlamış, böylelikle Türkiye’de (ve Türkçe’de) aslında bugüne kadar gözden kaçırılmış *feminist coğrafya* analizlerinin önünü açmış olan Ayten Alkan tarafından derlenen bu kitap, gerek referans verdiği pek çoğu henüz Türkçe’ye kazandırılmamış literatürle bizi tanıştırmaması, gerekse bu literatürün Türkiye’ye özgü sorunları ele almada etkileyici bir devşiricilikte kullanılması nedeniyle Türkiye’deki toplumsal cinsiyet araştırmaları içinde oldukça özgün bir yer edinecekmiş gibi görünüyor.

Ayten Alkan 12 farklı çalışmayı birbirleriyle ilişkilendirdiği derlemedeki sunuş yazısında kent ve feminist çalışmaları nasıl buluşturabildiğine ilişkin otobiyografik öyküsünü sunarken, Türkiye’de henüz kendisine yer bulamamış *feminist coğrafyanın* teorik dinamiklerini de ortaya koyuyor. “Eril kent’e dönüş” çalışmasıyla kentin eril varoluşunun hangi mobilite ve karşılaşmalarda yakalanabileceğine ilişkin ayrıntılı bir analiz metodu sunan Levent Şentürk, kitaptaki diğer metinlerinin analizi için Ayten Alkan’dan sonra neredeyse ikinci teorik bir çerçeve sunuyor. Şentürk, bugüne kadar yapılmış olan mekan cinsiyetlendirme biçimlerine yönelik analizler bir tarafa, cinsiyetlerin mekanlarla birlikte ve karşılıklı belirlendiğini, cinsiyetleri bu yönüyle ele almanın nasıl da alışılmadık olduğunu, mimarlık öğrencilerinin mekanların cinsiyetlerini izlemekte nasıl bir makro körlükle davrandıklarını ortaya koyarak gösteriyor.

Kitap kendisini arka kapağında “Tanzimat sonrası konaklarından, apartman boşluklarına bakan modern ve fenni mutfaklara, Osmanlı başkentinin kaymakçı dükkanlarıyla mesire yerlerinden, "milletin evi"ne, geneleve, "koli ev"lere, sığınmacıların rutubetli, karanlık, geçici evlerine, Eskişehir’de bir mimarlık okulu atölyesinden, Ankara’nın Şengül Hamamı’na, Ayrancı sosyete pazarına, Ankara’nın Eryaman ve Esat’ına, Muğla ve İstanbul’un kahvehanelerinden, Antalya’nın "kadınlarla çocuklara mahsus yıkıntıları"na, zaman ve mekan içinde” bir yolculuk olarak tanımlıyor. Levent Şentürk, Aksu Bora, Serpil Çakır, Elif Ekin Akşit, Arzu Yılmaz, Hülya Arık, Yasemin İnce Güney,

Ashıcan Kalfa, Bilge Sevim Aytekin, Zeynep Özge Dinç, Hasan Üstün, Yasemin Öz ve Sema Buz'a ait 12 çalışmanın olduğu kitap; zamanın, bedenlerin ve mekanın(da!) hareketliliğiyle ancak, iktidarın ve onun ayrılmaz bir boyutu olan cinsiyetlenmenin mümkün ve dinamik bir şekilde kendini gösterebildiğini ortaya koyuyor. Böylelikle Türkiye'de sosyal bilimler alanında disiplinler arası buluşmaların çoğu zaman eklektik tamamlayıcısı olarak görülen cinsiyet araştırmalarının, iktidar ve mekan bağlantılarının sağlanmasında vazgeçilmez bir teorik halka olarak kendini göstermesi gerekliliği yeniden karşımıza çıkıyor.

Elifhan Köse, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Araştırma Görevlisi

